

Preference v souvškytu aktantů u českých substantiv mluvení

Veronika Kolářová

Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK, Praha

kolarova@ufal.mff.cuni.cz

Preferences in co-occurrence of participants modifying Czech nouns of communication

ABSTRACT: Czech nouns of communication can mostly be modified by three participants, Speaker, Information and Addressee. These participants can be expressed by various forms but only some of them can be combined with each other. We search for frequencies of selected combinations of participants modifying several types of nouns of communication in subcorpora of the Czech National Corpus. We compare them with frequencies of similar combinations of participants modifying a sample of nouns of exchange and provide a quantitative analysis of them. The two semantic classes considerably differ in frequencies of combinations including Agent (Speaker of nouns of communication, Posesor 1 of nouns of exchange). While Agent is deleted in almost all occurrences of nouns of exchange, it is comparably frequent as Information in occurrences of some types of nouns of communication. We confirm our hypothesis that Agent plays an important role in valency behaviour of nouns of communication.

KEY WORDS: co-occurrence of participants, nouns of communication, quantitative analysis, semantic roles, valency

KLÍČOVÁ SLOVA: kvantitativní analýza, sémantická role, souvškyt aktantů, substantiva mluvení, valence

1 Úvod

Vedle tzv. korpusově řízené analýzy, která se zaměřuje na frekvenčně pojaté pásmo substantiv a zdůrazňuje spíše lexikologické aspekty valence (Čermáková 2009), je možné k problematice valence substantiv přistupovat z hlediska syntaktického. Tento příspěvek navazuje na valenční teorii funkčního generativního popisu (FGP; Panevová 1980; Panevová 2002) a přináší detailní popis valenčního chování českých substantiv mluvení, jak je zachyceno ve vybraných subkorpusech Českého národního korpusu (ČNK).

Obdobně jako u sloves (Daneš – Hlavsa a kol. 1987; Kettnerová – Lopatková – Hrstková 2008), i u substantiv se dá vypořadovat, že lexikální jednotky

spadající do jedné sémantické skupiny vykazují obdobné valenční chování, projevující se zejména v počtu, povaze a sémantické charakteristice aktantů, v některých případech i v jejich formách (Jirsová 1966; Kolářová 2010). Informaci o valenčních vlastnostech lexikálních jednotek, včetně sémantických rolí, lze nalézt v lexikálních databázích nebo valenčních slovnících vypracovaných v rámci různých valenčních teorií (např. Mel'čuk – Žolkovskij 1984; Baker 2008). Valenční slovníky založené na valenční teorii FGP, tj. VALLEX (Lopatková a kol. 2012) a PDT-Vallex (Uřešová a kol. 2014), udávají tuto informaci formou zápisu ve valenčním rámci.

U substantiv může docházet k povrchovému vypouštění (elipsám) valenčních doplňků, a to v mnohem větší míře než u sloves (Karlík – Nübler 1998: 107–111). Podle Panevové (2002: 30) dochází u substantiv nejčastěji k upozaždění Konatele. Naopak možnost vypuštění Patientu u substantiv odvozených z některých typů tranzitivních dokonavých sloves je značně omezena (Karlík 2002: 21; Dvořák 2014).

Korpusy nám umožňují zjistit, které z valenčních vlastností, kterými daná substantiva disponují, jsou skutečně využívány, např. jaké jsou preferované kombinace aktantů, případně jaké jsou preferované kombinace forem aktantů. Korpusy jsou rovněž nezastupitelné v případech, kdy chceme zjistit míru povrchového vypouštění jednotlivých aktantů. Na základě korpusových dat můžeme také popsat rozdíly ve valenčním chování celých sémantických skupin.

Korpusovému výzkumu souvýskytu jednotlivých aktantů u substantiv spadajících do jedné sémantické skupiny byla dosud věnována zcela minimální pozornost. Bekaert a Enghels (2014) sledují četnosti kombinací aktantů u nominalizací španělských sloves vnímání (3 substantiva zrakového vnímání, 3 substantiva sluchového vnímání) v korpusu *Corpus de Referencia del Español Actual*. Kolářová (2010) srovnává valenční chování vzorku českých substantiv výměny¹ (16 substantiv) a substantiv mluvení (22 substantiv) v subkorpusu *Českého národního korpusu SYN2000* (viz oddíl 2).

V tomto článku navazujeme na výše uvedené pilotní srovnání dvou sémantických skupin českých substantiv (Kolářová 2010). Konstatujeme, že zkoumaná substantiva mluvení a výměny se podstatně liší ve frekvenci užití Konatele, a vyslovujeme hypotézu, že vyšší frekvence užití Konatele (v souvýskytu s dalším aktantem) je charakteristickou vlastností celé třídy substantiv mluvení (oddíl 2.4). Pro ověření této hypotézy bylo třeba rozšířit vzorek zkoumaných substantiv mluvení o další typy; hlediska výběru substantiv zařazených do tohoto rozšířeného vzorku, jejich počet a valenční vlastnosti uvádíme v oddíle 3.1. Následná kvantitativní analýza souvýskytu aktantů u zkoumaných substantiv mluvení ve vybraných subkorpusech ČNK je představena v oddílech 3.2 a 3.3.

---

¹ Kolářová (2010) užívá termín substantiva dávání.

Na základě vyhodnocení kvantitativní analýzy (oddíl 3.4) potvrzujeme původní hypotézu a konstatujeme, že u celé třídy substantiv mluvení je Konatel vypouštěn v mnohem menší míře než u zkoumaného vzorku substantiv výměny.

2 Pilotní srovnání souvýskytu aktantů u substantiv mluvení a výměny

2.1 Sémantické role a jejich formy

Srovnání valenčního chování dvou vybraných sémantických skupin, tj. substantiv mluvení a substantiv výměny, je opodstatněné zejména skutečností, že se jedná o příklad paralelismu mezi predikátory s významem „mentálních jevů“ a predikátory s významem přináležitosti a jejich změn; na tento paralelismus ukazuje vedle jiných znaků i fakt, že analytické konstrukce synonymní s prvním typem predikátorů velmi často obsahují slovesa, která primárně fungují jako predikátory s významem druhým, např. *sdělil – předal zprávu* (Daneš – Hlavsa a kol. 1987: 149). Velký rozdíl mezi oběma typy predikátorů však představuje „předmět“ předávání nebo změny vlastnictví; zatímco u sloves mluvení se jedná o participant propoziční povahy, nazývaný Informace (Daneš – Hlavsa a kol. 1987: 150), u predikátorů s významem přináležitosti a jejich změn se mění vlastnictví participantu nepropoziční povahy, tj. nejčastěji nějakého skutečného předmětu.

Základová slovesa substantiv výměny spadají pod predikáty změny přináležitosti a souvýskytu (Daneš – Hlavsa a kol. 1987: 127–145). Panevová a kol. (2014) rozlišuje pět různých způsobů strukturace této situace; substantiva zařazená do námi zkoumaného vzorku představují typ 3. Při této strukturaci mají slovesa, např. *prodávat / prodat*, i odvozená substantiva, např. *prodávání / prodání / prodej*, tři sémantické role (argumenty, popř. situační participanty), a to Posesor 1, Posesor 2 a Předmět změny vlastnictví, jimž v FGP odpovídají aktanty Aktor, Adresát a Patiens, označované funktoři ACT, ADDR a PAT. Jedná se o typ, u něhož je ADDR jak u sloves, tak u substantiv vyjádřen bezpředložkovým dativem. Aktanty ACT a PAT u substantiv odvozených od tohoto typu základových sloves mohou být vyjádřeny pomocí různých forem (viz Tabulka č. 1; užíváme zde běžné zkratky pro bezpředložkové pády, tj. Gen, Dat, Ak, Ins, pro posesivní adjektivum nebo zájmeno volíme zkratku Adj_{pos} / Pron_{pos}, pro předložkovou skupinu zkratku PS).

Základová slovesa substantiv mluvení, tj. verba dicendi, jsou řazena k predikátům odevzdávání informace (Daneš – Hlavsa a kol. 1987: 164–198) a mají tři sémantické role, a to Mluvčí, Informace a Příjemce; v FGP jim nejčastěji odpovídají aktanty Aktor, Patiens a Adresát.² Všechny tři aktanty u odvo-

² V případě, že se jedná o substantiva odvozená od sloves, která umožňují rozpad tématu a dikta (Kettnerová 2009), jsou ve valenčním rámci čtyři aktanty, tj. Aktor, Patiens, Efekt a Adresát. Tento případ je však u substantiv velmi vzácný.

zených substantiv mají více možností vyjádření. Jedním z možných hledisek třídění substantiv mluvení je forma Adresátu u jejich základových sloves; tou je nejčastěji bezpředložkový dativ (např. *řici, odpovědět*), dále pak bezpředložkový genitiv (např. *ptát se, tázat se*) a akuzativ (např. *žádat, vyzývat*), příp. předložkové skupiny (*k+3*, např. *mluvit, na+4*, např. *volat, mluvit*, popř. *za+7*, např. *volat*), srov. Daneš – Hlavsa a kol. (1987: 165–166). Do pilotního srovnání byla zařazena taková substantiva mluvení, která jsou odvozena od sloves s ADDR v bezpředložkovém dativu, u nichž může být PAT navíc vyjádřen bezpředložkovým akuzativem (např. *doporučení, slib*); tuto skupinu substantiv mluvení (SM) dále označujeme zkratkou SM₁. V Tabulce 1 uvádíme pouze formy, které jsou teoreticky možné při této strukturaci dané situace; dalším typům substantiv mluvení se věnujeme v oddíle 3.

Tabulka 1 – Sémantické role a jejich formy u substantiv výměny a mluvení s ADDR(Dat)

Sémantická skupina	Sémantické role	FGP aktanty	Formy
Substantiva výměny	Posesor 1	Aktor (Konatel)	Adj _{pos} / Pron _{pos} , Gen, Ins, PS
	Předmět změny vlastnictví	Patiens	Gen / Pron _{pos}
	Posesor 2	Adresát	Dat
Substantiva mluvení	Mluvčí	Aktor (Konatel)	Adj _{pos} / Pron _{pos} , Gen, Ins, PS
	Informace	Patiens	vedlejší věta, infinitiv, Gen, Pron _{pos} , PS
	Příjemce	Adresát	Dat

2.2 Metody korpusové analýzy

Do srovnání valenčního chování vzorku substantiv výměny a substantiv mluvení odvozených od sloves s Adresátem v dativu byla zahrnuta jak tzv. verbální substantiva (VS, např. *nabízení/nabídnutí*), tak tzv. dějová substantiva (DS, např. *nabídka*). Jednalo se o 16 substantiv výměny (8 verbálních substantiv, tj. *doručení, navrácení, odebrání, podání, poskytnutí, poskytování, předání, vrácení*, a 8 dějových substantiv, tj. *dodávka, krádež, návrat, odprodej, prodej, převod, výdej, výplata*) a o 22 substantiv mluvení (11 verbálních substantiv, tj. *doporučení, nabídnutí, nabízení, oznámení, oznamování, přání, příkázání, sdělení*,

sdělování, vyčítání, zvěstování, a 11 dějových substantiv, tj. *nabídka, návrh, příkaz, příslib, rada, rozkaz, slib, výčitka, výtka, vzkaz, zákaz*.³

Vzhledem k tomu, že jako hledisko třídění substantiv mluvení byla zvolena forma ADDR u jejich základových sloves, zaměřili jsme se na kombinace aktantů, v nichž je zastoupen Adresát, včetně výskytu pouhého Adresátu, bez ostatních aktantů. Vyhledávali jsme tedy následující kombinace: ADDR, PAT+ADDR, ACT+ADDR, ACT+PAT+ADDR. Kombinace ACT+PAT a samotný výskyt PAT, příp. ACT, nebyly do zkoumání zahrnuty.

Pro vyhledávání byl zvolen subkorpus ČNK SYN2000. V korpusech bez syntaktické anotace je třeba syntaktické vztahy (tedy i valenci substantiv) vyhledávat pomocí sofistikovaných dotazů. Používali jsme následující dotaz, sestavený v korpusovém manažeru Bonito: ([lemma="x"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...3.*"]].⁴ Tento dotaz byl sestaven tak, aby pokryl pokud možno všechny (gramatické)⁵ kombinace forem aktantů. Libovolné pozice před substantivem v dativu umožňují nejen případné adjektivní rozvití ADDR, ale i případný výskyt ACT nebo PAT v genitivu, příp. ACT v instrumentálu. Dotazem není nijak omezen výskyt ACT (ojediněle PAT) v posesivu, předcházející lemma vyhledávaného substantiva. Předložková vyjádření ACT a předložková, infinitivní nebo větné vyjádření PAT u substantiv mluvení jsou očekávána až za bezpředložkovým vyjádřením aktantů, ani jejich výskyt tedy není dotazem nijak omezen.

Všechny doklady, které odpovídaly zadaným dotazům, byly manuálně zkontrolovány a byly vyříděny všechny doklady, které neodpovídaly intenci zadaného dotazu. Následně jsme provedli kvantitativní analýzu (viz oddíl 2.3).

2.3 Kvantitativní analýza

Součty absolutních četností (AbsČ) kombinací aktantů u zkoumaných substantiv v SYN2000 přináší Tabulka 2 (k frekvencím jednotlivých substantiv viz Kolářová, 2010). Sloupeček ADDR celkem uvádí součet absolutních četností všech zkoumaných kombinací aktantů (PAT+ADDR, ACT+ADDR, ACT+PAT+ADDR), včetně výskytu pouhého ADDR, bez dalších aktantů (tj. „kombinace“ ADDR). Relativní četnosti (RelČ) jsou počítány jako poměr absolutních frekvencí určité kombinace aktantů vůči celkovému výskytu ADDR. Ke kvantitativní analýze forem aktantů viz Kolářová (2010).

³ Ke způsobu výběru daných substantiv viz Kolářová (2010).

⁴ V dotazu po lemmatu řídicího substantiva (proměnná x) následuje substantivum v dativu, přičemž před tímto substantivem mohou být takové 0-4 „libovolné“ pozice, které nejsou interpunkcí, předložkou, slovesem nebo spojkou.

⁵ Negramatickou kombinací je např. kombinace PAT(Adj_{pos}/Pron_{pos})+ACT(Gen), blíže viz Panevová (2002) a Kolářová (2010).

Tabulka 2 – Frekvence kombinací aktantů u substantiv výměny a mluvení v SYN2000

Skupina	Typ subst.	ADDR celkem AbsČ	PAT+ADDR		ACT+ADDR		ACT+PAT+ADDR	
			AbsČ	RelČ (%)	AbsČ	RelČ (%)	AbsČ	RelČ (%)
Subst. výměny	VS	904	846	93,58	2	0,22	8	0,88
	DS	947	652	68,85	3	0,32	2	0,21
Subst. mluvení (SM ₁)	VS	151	58	38,41	22	14,57	7	4,64
	DS	369	105	28,46	58	15,72	20	5,42

U substantiv výměny je patrný výrazný rozdíl mezi frekvencemi kombinací PAT+ADDR a ACT+ADDR. Zatímco RelČ kombinace PAT+ADDR u verbálních substantiv přesahuje 90 % a u dějových substantiv dosahuje téměř 70 %, RelČ kombinace ACT+ADDR je u obou typů substantiv téměř nulová. RelČ kombinace všech tří aktantů je u substantiv výměny rovněž velmi nízká (ani u jednoho typu nedosahuje 1 %).

Nejtypičtější kombinaci PAT+ADDR ilustrujeme v příkladech (1) a (2). Velmi řídká kombinace ACT+ADDR je doložena např. u substantiva *dodávka*; při této kombinaci aktantů je ACT vyjádřen posesivem, viz (3), příp. bezpředložkovým genitivem, viz (4). Při vyjádření všech tří aktantů (tj. při kombinaci ACT+PAT+ADDR) je nejběžnější instrumentálová forma ACT, srov. (5).

- (1) Hned po svém zvolení starostou zažádal Bohumil Hlaváč o **navrácení** lomu.PAT obci.ADDR. (SYN2000)
- (2) krádeže aut a jejich.PAT následné **vrácení** původnímu majiteli.ADDR (SYN2000)
- (3) pozastavila své.ACT **dodávky** Japonsku.ADDR a zemím.ADDR západní Evropy (SYN2000)
- (4) garantovat úvěry pro dlouhodobé **dodávky** prvovýrobců.ACT zpracovatelům.ADDR (SYN2000)
- (5) ... **předání** výrobku.PAT výrobcem.ACT jeho pověřenému zástupci.ADDR v unii (SYN2000)

U substantiv mluvení nejsou rozdíly v relativních frekvencích tak výrazné. Nejfrekventovanější kombinací je opět kombinace PAT+ADDR, ovšem s výrazně nižšími relativními frekvencemi než u substantiv výměny (RelČ u VS je 38,41 %, u DS jen 28,46 %). Naopak RelČ kombinace ACT+ADDR je u substantiv mluvení pouze zhruba o polovinu nižší než RelČ kombinace PAT+ADDR (u VS 14,57 %,

u DS 15,72 %). Nejméně frekventovaná je opět kombinace všech tří aktantů, ovšem ani tyto frekvence nejsou zanedbatelné (u VS 4,64 %, u DS 5,42 %).

Nejtypičtějším formami Aktora jsou u substantiv mluvení Adj_{pos} / $Pron_{pos}$ a Gen. Doklady (6) až (9) ilustrují různá vyjádření Patientu (Gen, vedlejší věta, předložková skupina) u vybraných substantiv mluvení v kombinaci s Adresátem, příp. i s Aktorem.

- (6) **sdělení** našeho znepokojení.PAT prezidentu.ADDR Miloševičovi (SYN2000)
 (7) ... o Vlkově.ACT **sdělení** Zemanovi.ADDR, jaká jména jsou.PAT ... nežádoucí (SYN2000)
 (8) **zákaz** her.PAT osobám.ADDR mladším osmnácti let (SYN2000)
 (9) **návrh** obecního úřadu.ACT okresnímu soudu.ADDR na zrušení.PAT třiceti kupních smluv (SYN2000)

2.4 Vyhodnocení kvantitativní analýzy

Srovnáme-li relativní frekvence kombinací aktantů u vzorku substantiv výměny a mluvení, je u substantiv mluvení patrný výrazně nižší výskyt kombinace PAT+ADDR, a naopak výrazně vyšší výskyt kombinace ACT+ADDR. Kombinace PAT+ADDR však u obou typů převažuje, což koresponduje s pozorováním o výrazných omezeních pro vypuštění Patientu u substantiv odvozených z některých typů tranzitivních dokonavých sloves (Dvořák 2014) i s tendencí k upozadění Konatele, předpokládanou u většiny substantiv (Panevová 2002).

Charakter povrchového vypuštění (elidování) aktantu úzce souvisí s typem koreferenčního vztahu mezi elidovaným aktantem a jeho antecedentem (blíže viz Kolářová 2010; Mikulová 2011; Dvořák 2014). Od povrchového vypuštění aktantu je třeba odlišit takovou nepřítomnost valenčního doplnění ve valenčním rámci deverbativa, která je způsobena zabudováním příslušného aktantu do lexikálního významu daného substantiva; je-li např. substantivum *dodávka* užito ve významu „dodané zboží“, je jeho Patiens zabudován, tj. *dodávka* je to, co bylo dodáno. Analýza typů vypuštění aktantů u zkoumaných substantiv přesahuje rámec této studie, proto nepodáváme ani vysvětlení rozdílů v relativních četnostech kombinací aktantů mezi dvěma vybranými sémantickými skupinami.

Vyslovujeme však hypotézu, že vyšší frekvence užití Aktora (Konatele, Mluvího) v souvýskytu s dalším aktantem je vlastností charakteristickou nejen pro skupinu SM₁, ale i pro další typy strukturační sémantických rolí u substantiv mluvení. Rozšiřujeme tedy vzorek zkoumaných substantiv o další typy (oddíl 3.1) a ukazujeme, že zanedbatelný výskyt Aktora (Konatele, Mluvího) je vlastností charakteristickou pro celou třídu substantiv mluvení.

3 Preference v souvýskytu aktantů u třídy substantiv mluvení

3.1 Výběr zkoumaných substantiv mluvení

V oddíle 2.1 jsme připomněli čtyři základní možnosti vyjádření ADDR u sloves mluvení, tj. Dat, Ak, Gen a PS. Odvozená substantiva však disponují větším počtem forem ADDR. Jak ukazuje Tabulka 4, jen v některých případech je forma ADDR u substantiv výsledkem tzv. typických posunů v povrchových realizacích participantů (např. Ak → Gen, Gen_{Adverb} → Gen_{Adnom}). U některých dějových (výjimečně i verbálních) substantiv odvozených od sloves s ADDR v Dat, Ak nebo Gen může být forma ADDR výsledkem tzv. posunů specifických (konkrétně Ak → Dat, Ak → PS, Gen → Dat, Gen → PS a Dat → PS, blíže viz Kolářová, 2010). Forma ADDR se tedy u verbálních a dějových substantiv zastupujících tyto skupiny často liší.

Vytypovali jsme dalších 32 substantiv reprezentujících jednotlivé podskupiny substantiv mluvení, tříděné podle formy Adresátu u základového slovesa. Nejprve jsme vytypovali další substantiva odvozená od sloves s ADDR v Dat, ovšem s jinou strukturací aktantů než u skupiny SM₁ (oddíl 2.2). U základových sloves těchto substantiv není PAT vyjádřen pomocí Ak, ale pomocí bezpředložkového instrumentálu nebo předložkové skupiny; tuto skupinu substantiv mluvení označujeme zkratkou SM₂. Pro další skupiny substantiv mluvení volíme zkratky SM₃ (u základových sloves těchto substantiv je ADDR v Ak), SM₄ (u sloves je ADDR v Gen) a SM₅ (u sloves je ADDR vyjádřený pomocí PS). Jednotlivá lemmata substantiv byla vytypována na základě sloves mluvení uvedených ve valenčním slovníku VALLEX (sémantická skupina: communication).⁶ Do nových vzorků substantiv mluvení byla opět zahrnuta jak verbální substantiva (např. *dotazování se*), tak dějová substantiva (např. *dotaz*); u substantiv odvozených od sloves s ADDR v Ak nebo Gen však jejich počet není vyrovnaný, např. z důvodu omezených slovotvorných možností (nelze např. vytvořit DS od sloves jako *vyptávat se*, *doprošovat se*) nebo z důvodu velmi omezeného užití některých verbálních substantiv (např. *prošení*, *zpravení*). Při započítání substantiv ze skupiny SM₁ (oddíl 2.2) je celkový počet substantiv mluvení podrobených korpusové analýze 54. Přehled zkoumaných substantiv uvádíme v Tabulce 3.

⁶ K substantivům mluvení řadíme také substantivum *doprošování se*.

Tabulka 3 – Přehled zkoumaných substantiv mluvení

Skupina	Počet lemmat			Lemmata
	VS	VS+DS		
	DS			
SM ₁	VS	11	22	viz oddíl 2.2, např. <i>doporučení</i>
	DS	11		viz oddíl 2.2, např. <i>slib</i>
SM ₂	VS	2	5	<i>odpovídání, vyhrožování</i>
	DS	3		<i>odpověď, pohrůžka, výhrůžka / výhrůžka</i>
SM ₃	VS	4	13	<i>poučení, povzbuzení, upozornění, varování</i>
	DS	9		<i>informace, instrukce, pobídka, podnět, prosba, výstra- ha, výzva, zpráva, žádost</i>
SM ₄	VS	6	8	<i>doprošování se, dotázání se, dotazování se, ptaní se, vyptávání se, tázání se</i>
	DS	2		<i>dotaz, otázka</i>
SM ₅	VS	3	6	<i>mluvení, povídání, rozmlouvání</i>
	DS	3		<i>debata, rozhovor, rozmluva</i>
Celkem	VS	26	54	
	DS	28		

Přehled možných forem Adresátu u verbálních a dějových substantiv zastupujících jednotlivé skupiny substantiv mluvení přináší Tabulka 4.

Tabulka 4 – Formy ADDR u verbálních a dějových substantiv mluvení

Skupina	Forma ADDR			Příklad
	Slovesa	Substantiva		
SM ₁	Dat	VS	Dat	<i>doporučení komu</i>
		DS	Dat	<i>slib komu</i>
SM ₂	Dat	VS	Dat	<i>odpovídání komu</i>
		DS	Dat / PS	<i>výhrůžka komu / vůči komu</i>
SM ₃	Ak	VS	Gen / Dat / Adj _{pos} / Pron _{pos}	<i>varování koho / komu, Petrovo / jeho varování</i>
		DS	Dat / PS	<i>výzva komu / pro koho</i>
SM ₄	Gen	VS	Gen	<i>dotazování se koho</i>
		DS	Dat / PS	<i>otázka komu / ke komu / na koho</i>
SM ₅	PS	VS	PS	<i>povídání si s kým</i>
		DS	PS	<i>rozhovor s kým</i>

3.2 Metody korpusové analýzy

Při korpusové kvantitativní analýze kombinací aktantů u nově vytipovaných substantiv (tj. u skupin SM₂, SM₃, SM₄ a SM₅) jsme použili stejnou metodu jako u skupiny SM₁ (oddíl 2.2). Vyhledávali jsme opět všechny kombinace aktantů, v nichž je přítomen ADDR, včetně vyjádření pouhého ADDR, bez ostatních aktantů. Všechny doklady, které odpovídaly zadaným dotazům, byly opět manuálně zkontrolovány a byly vytrženy všechny doklady, které neodpovídaly intenci zadaného dotazu. Následně jsme provedli kvantitativní analýzu nalezených dokladů (spočetali jsme absolutní a relativní četnosti kombinací aktantů). Rozšíření vzorku zkoumaných substantiv o nové typy si však vyžádalo upravení východisek korpusové analýzy ve dvou oblastech, a to jednak ve zvolených subkorpusech (oddíl 3.2.1), jednak v podobě použitých dotazů (oddíl 3.2.2).

3.2.1 Zvolené subkorpusy

Jako základní korpus byl použit opět SYN2000. V případě, že se v SYN2000 dané substantivum s ADDR vůbec nevyskytlo nebo byly nalezeny pouze výskyty samotného ADDR, bez dalších aktantů, byl použit subkorpus SYN2005 nebo SYN2010. Korpus SYN2005 byl použit pro pět verbálních substantiv, *vyhrožování*, *dotázání se*, *dotazování se*, *tázání se*, *rozmlouvání*, korpus SYN2010 byl použit u tří verbálních substantiv, *odpovídání*, *doprošování se*, *ptaní se*. Tento přístup je z metodologického hlediska nestandardní, opravňují nás však k němu následující skutečnosti:

(a) Subkorpusy SYN2000, SYN2005 a SYN2010 jsou žánrově vyvážené, referenční subkorpusy stejné velikosti.

(b) Absolutní frekvence kombinací aktantů úzce souvisí s frekvencemi samotných řídicích substantiv v daném významu; ty jsou tradičně vyšší u dějových substantiv než u substantiv verbálních (srov. Kolářová 2010), čemuž odpovídá i skutečnost, že v SYN2000 nebyla s ADDR (příp. s ADDR v kombinaci s nějakým jiným aktantem) doložena právě verbální substantiva. U některých méně užívaných substantiv jsou absolutní frekvence samotných lemmat velmi nízké, zejména to však, že by konstrukce s vyhledávanými kombinacemi aktantů, mající nulový výskyt v SYN2000, byly negramatické.

(c) Při výlučném použití korpusu SYN2000 by skupina SM₄ byla reprezentována pouze jediným verbálním substantivem (*vyptávání se*), a korpusová analýza této podskupiny by tak měla výrazně nižší vypovídací hodnotu.

3.2.2 Použití dotazy

Skupina SM₂ a substantiva ze skupin SM₃ a SM₄, u nichž je ADDR vyjádřen pomocí Dat, byla vyhledávána pomocí dotazu `[lemma="x" ] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...3.*"]`; popis tohoto dotazu je uveden v oddíle 2.2.

Substantiva ze skupin SM₃ a SM₄, u nichž je ADDR vyjádřen pomocí Gen, byla vyhledávána pomocí dotazu `[lemma="x" ] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...2.*"]`; tento dotaz se liší pouze genitivní morfologickou značkou v poslední pozici dotazu, doklady odpovídající tomuto dotazu však bylo třeba kvůli potenciální syntaktické homonymii ACT(Gen) a ADDR(Gen), např. *varování řidiče.ACT/ADDR*, mnohem pečlivěji kontrolovat.

Substantiva ze skupiny SM₃, u nichž může být ADDR vyjádřen pomocí Adj_{pos}/Pron_{pos}, byla vyhledávána pomocí dotazu `[!(tag="PS.*") | (tag="AU.*") ] [ ]{0,1} [lemma="x"]`; doklady odpovídající tomuto dotazu bylo opět třeba kvůli potenciální syntaktické homonymii posesivního vyjádření ACT a ADDR, např. *řidičovo.ACT/ADDR varování*, velmi pečlivě kontrolovat.

Pro substantiva s ADDR vyjádřeným předložkovou skupinou⁷ byla použita série různých dotazů, odpovídajících různým slovosledným variantám valenčních doplnění, např.:

{[lemma="povídání"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...2.*"] [lemma="s"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,3} [tag="N...7.*"]}

{[lemma="rozhovor"] [lemma="o"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,3} [tag="N...6.*"] [lemma="s"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,3} [tag="N...7.*"]}

{[lemma="rozhovor"] [lemma="s"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,3} [tag="N...7.*"] [lemma="o"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,3} [tag="N...6.*"]}

3.3 Kvantitativní analýza

Součty absolutních četností kombinací aktantů u substantiv zastupujících jednotlivé skupiny a odpovídající relativní četnosti jsou uvedeny v Tabulce 5. Pro lepší orientaci uvádíme relativní četnosti vybraných kombinací aktantů také graficky; pro verbální substantiva viz Graf 1, pro dějová substantiva viz Graf 2.

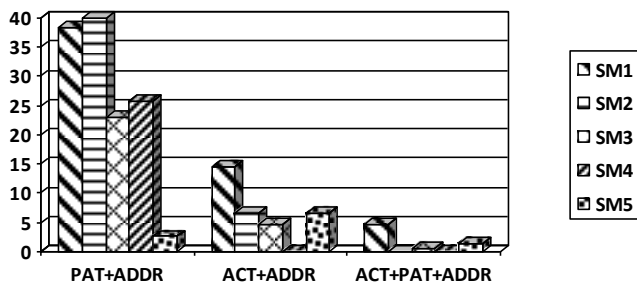
Tabulka 5 – Frekvence souvýskytu aktantů u substantiv mluvení

Skupina	Typ subst.	ADDR celkem AbsČ	PAT+ADDR		ACT+ADDR		ACT+PAT+ADDR	
			AbsČ	RelČ (%)	AbsČ	RelČ (%)	AbsČ	RelČ (%)
SM ₁	VS	151	58	38,41	22	14,57	7	4,64
	DS	369	105	28,46	58	15,72	20	5,42
SM ₂	VS	15	6	40,00	1	6,67	0	0
	DS	125	7	5,6	42	33,6	3	2,4
SM ₃	VS	152	35	23,03	7	4,61	1	0,66
	DS	482	159	32,99	44	9,13	26	5,39

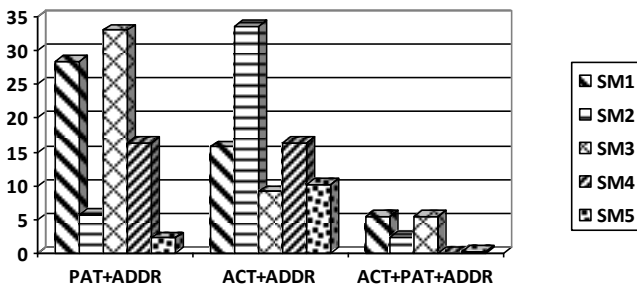
⁷ V dotazu jsme uváděli vždy konkrétní předložku, nikoli pouze příslušnou morfologickou značku. U velmi frekventovaných substantiv, jako je např. *rozhovor* (frekvence lemmatu v SYN2000: 17.792), by totiž takovému dotazu odpovídalo velké množství dokladů, v nichž by se nejednalo o předložkové vyjádření aktantů, ale jiných volných doplnění (např. *rozhovor v rádiu*).

SM ₄	VS	31	8	25,81	0	0	0	0
	DS	49	8	16,33	8	16,33	0	0
SM ₅	VS	77	2	2,6	5	6,49	1	1,3
	DS	4313	98	2,27	442	10,25	12	0,28
Celkem	VS	426	109	25,59	35	8,22	9	2,11
	DS	5338	377	7,06	594	11,13	61	1,14

Graf 1 – Relativní četnosti kombinací aktantů u verbálních substantiv mluvení

Graf 2 – Relativní četnosti kombinací aktantů u dějových substantiv mluvení

Níže uvádíme doklady substantiv reprezentujících jednotlivé skupiny. Doklady ilustrují různé možnosti kombinací forem zastoupených aktantů, nejedná se však o úplný výčet. V tomto příspěvku nepodáváme kvantitativní analýzu kombinací *forem* aktantů. Domníváme se, že vzhledem k rozdílným strukturním situacím předávání Informace u jednotlivých skupin substantiv mluvení by nebylo jednoznačné, jak výsledky takové analýzy vyhodnotit. Lze však ale konstatovat, že zatímco některé formy a kombinace forem jsou preferované (např. genitivní nebo posesivní vyjádření Aktora v kombinaci s Adresátem, kombinace Adresátu s Patientem vyjádřeným vedlejší větou), jiné jsou velmi řídké (zejména Aktor v bezpředložkovém instrumentálu, příp. Adresát vyjádřený posesivem).

Skupinu SM₂ představujeme doklady dvou verbálních substantiv s ADDR(Dat), viz (10) a (11), a dvou dějových substantiv s ADDR(Dat), viz (12) a (13), nebo s ADDR(PS), viz (14).

(10) osobní **odpovídání** příznivcům.ADDR na e-mail.PAT (SYN2010)

(11) **vyhrožování** policistovi.ADDR smrtí.PAT je trestný čin, nikoli jen přestupek (SYN2005)

(12) **Odpověď** ministra.ACT kultury Zemským novinám.ADDR (6. ledna) na dotaz.PAT, co říká neověřeným zprávám... (SYN2000)

(13) jak naplnit svoji.ACT **pohrůzku** vládě.ADDR (SYN2000)

(14) nakolik chce splnit své.ACT hojně **výhrůzky** vůči všem.ADDR jinak smýšlejícím (SYN2000)

Skupina SM₃ je specifická možností genitivního i dativního vyjádření ADDR u některých verbálních substantiv, srov. (15) až (18). Vzácně se vyskytuje i ADDR vyjádřený posesivem (Adj_{pos} / Pron_{pos}), srov. (19). U dějových substantiv je typickým vyjádřením ADDR dativ, srov. (20), u některých substantiv je pak také možná předložková skupina *na+4* nebo *k+3*, srov. (21).⁸ Tyto předložkové skupiny však mohou být u některých substantiv nejednoznačné, protože stejnou formou může být vyjádřen i Patiens (srov. *výzva k vedení*.ADDR/PAT *společnosti*). Vzácně je substantivum rozvíto dokonce dvěma různými aktanty vyjádřenými pomocí stejné předložkové skupiny, srov. (22).

(15) Prvním **varováním** řidičů.ADDR před podzimní sezónou.PAT byly včerejší ranní mlhy na území východních Čech. (SYN2000)

(16) **upozornění** myslivců.ADDR Dr. Novákem.ACT (SYN2000)

(17) Prezidentovo.ACT **varování** občanům.ADDR (SYN2000)

(18) **varování** Aliance.ACT Miloševičovi.ADDR, aby se nedotýkal.PAT ani Albánie, ani Makedonie (SYN2000)

⁸ U substantiva *informace* je zcela výjimečně možné genitivní vyjádření ADDR (Kolářová 2010), tuto možnost však zanedbáváme. Vyjádření ADDR pomocí předložkové skupiny *pro+4*, rozvíjející některá ze zkoumaných substantiv, jsme do zkoumání nezahrnuli, protože může být interpretována rovněž jako volné doplnění Benefaktor.

- (19) Žádám vás o oslovení tohoto prodejce, jeho.ADDR **upozornění** na protiprávní jednání.PAT, a pokud je to možné, o zjednání nápravy. (SYN2000)
- (20) **zprávou** Winstonu Churchillovi.ADDR od prezidenta Roosevelta.ACT (SYN2000)
- (21) **prosba** organizátorů.ACT k táborníkům.ADDR, aby nekupovali.PAT v místních obchodech větší množství chleba, protože... (SYN2000)
- (22) **Výzva** ke všem zemím.ADDR oblastí k nepoužívání.PAT chemických zbraní (SYN2000)

Verbální a dějová substantiva zastupující skupinu SM₄ se liší ve vyjádření ADDR; zatímco u verbálních substantiv je možný pouze Gen, srov. (23), u dějových substantiv je ADDR místo Gen vyjádřen pomocí Dat, srov. (24), příp. pomocí předložkových skupin *na+4* nebo *k+3*, srov. (25). Předložkové skupiny opět mohou být syntakticky nejednoznačné (srov. *dotaz na kamarády*.ADDR/PAT).

- (23) **dotazování se** voličů.ADDR, koho by volili.PAT (SYN2005)
- (24) **otázku** Komerční bance.ADDR, zda bude třeba ... preferovat.PAT ... (SYN2000)
- (25) obvyklou **otázku** učitelky.ACT k dětem.ADDR, čím chtějí.PAT být (SYN2000)

Skupinu SM₅ ilustrujeme doklady dvou verbálních substantiv, viz (26) a (27), a jednoho dějového substantiva, viz (28). Substantiva ze skupiny SM₅ se mohou vyskytovat v tzv. recipročních konstrukcích; v důsledku reciprocit se v povrchové podobě věty ztrácí pozice jednoho z valenčních doplnění, v pozici jiného valenčního doplnění jsou pak obě doplnění, která jsou v recipročním vztahu, vyjádřena najednou (blíže viz Mikulová, 2011). V případě substantiv ze skupiny SM₅ se „ztrácí“ Adresát, který je vyjádřen společně s Aktorem. Tyto konstrukce jsou však často nejednoznačné, srov. (29), kde není jasné, zda jeden státník vedl rozhovor s druhým státníkem (ADDR je vyjádřen v pozici ACT), nebo zda každý z nich vedl rozhovor s někým jiným (ADDR není povrchově vyjádřen). Vzhledem ke skutečnosti, že vyjádření Adresátu není u těchto konstrukcí jednoznačné, nebyly reciproční konstrukce do kvantitativní analýzy zahrnuty.

- (26) Je to pravda, aspoň pokud se týče **mluvení** kluků.ACT s holkama.ADDR. (SYN2000)
- (27) tajemné **povídání** o předsvatebních obřadech.PAT s ortodoxní židovskou nevěstou.ADDR (SYN2000)
- (28) její.ACT **rozhovory** s Izraelem.ADDR o okupovaných Golanských výšinách.PAT (SYN2000)
- (29) **rozhovory** obou státníků.ACT(+ADDR?) o volbách.PAT v autonomních územích (SYN 2000)

3.4 Vyhodnocení kvantitativní analýzy

Substantiva mluvení představují substantiva s velmi rozmanitým valenčním chováním. Jejich aktanty mají často více forem, přičemž tyto formy mohou být výsledkem jak typických, tak specifických posunů v povrchových realizacích participantů. Existence více možností vyjádření jednotlivých aktantů vede k různorodým kombinacím forem aktantů. Výsledky analýzy prováděné v kor-

pusích bez syntaktické anotace jsou tedy značně závislé na schopnosti predikovat valenční chování zkoumaných substantiv (zejména určit možné slovosledné varianty a možné kombinace forem aktantů) a na základě této predikce sestavit pečlivě promyšlené dotazy s dostatečně širokým, nikoli však příliš velkým záběrem. Ukázali jsme také, že konstrukce se substantivy mluvení mohou být syntakticky homonymní (týká se to zejména substantiv ze skupin SM₃ a SM₄). Všechny tyto skutečnosti způsobují, že zde představená kvantitativní analýza, zahrnující pečlivou teoretickou přípravu a následnou manuální kontrolu korpusových dokladů, včetně vyřazování dokladů, které neodpovídají intenci zadaného dotazu, je velmi pracná a zdlouhavá. Domníváme se však, že výsledky této analýzy lze považovat za velmi spolehlivé.

Z údajů uvedených v Tabulce 5 a v Grafech 1 a 2 je patrné, že se jednotlivé podskupiny co do preferencí v souvýskytu aktantů liší. Můžeme však učinit následující pozorování:

- (i) Pro všechny skupiny platí, že nejnižší jsou frekvence souvýskytu všech tří aktantů (kombinace ACT+PAT+ADDR);
- (ii) Téměř u všech skupin převažuje kombinace PAT+ADDR nad kombinací ACT+ADDR (kombinace ACT+ADDR převažuje u obou typů substantiv ze skupiny SM₅ a u DS ze skupiny SM₂, u DS ze skupiny SM₄ jsou ReLČ obou kombinací vyrovnané);
- (iii) Zatímco u verbálních substantiv celkové relativní četnosti kombinace PAT+ADDR převažují nad relativními četnostmi kombinace ACT+ADDR, u dějových substantiv je tomu naopak; celkové relativní četnosti kombinace ACT+ADDR převažují nad relativními četnostmi kombinace PAT+ADDR;
- (iv) Zatímco celkové relativní četnosti kombinace PAT+ADDR se u verbálních a dějových substantiv poměrně výrazně liší (tj. 25,59 % u VS, ale pouze 7,06 % u DS), relativní četnosti kombinací, v nichž je přítomen ACT, jsou značně vyrovnané (relativní četnost kombinace ACT+ADDR je u VS 8,22 %, u DS 11,13 %; relativní četnost kombinace ACT+PAT+ADDR je u VS 2,11 %, u DS 1,14 %);
- (v) Srovnáme-li celkové relativní četnosti kombinace ACT+ADDR s relativními četnostmi této kombinace u SM₁, vidíme, že sice klesly jak u verbálních, tak u dějových substantiv (u VS z 14,57 % na 8,22 %, u DS z 15,72 % na 11,13 %), i tak lze ale říci, že výskyt Aktora v souvýskytu s Adresátem není u substantiv mluvení zanedbatelný.

4 Závěr

V tomto příspěvku jsme představili kvantitativní analýzu souvýskytu aktantů u vzorku substantiv výměny a u celé třídy substantiv mluvení, nepodáváme však vysvětlení rozdílů v tomto kvantitativně vyjádřeném valenčním chování daných sémantických skupin. Rovněž úplný výčet kombinací forem ak-

tantů a jejich kvantitativní analýzu necháváme stranou. Po vyhodnocení výsledků kvantitativní analýzy souvýskytu aktantů můžeme konstatovat, že nejen u skupiny SM₁, ale u celé třídy substantiv mluvení dochází při současném vyjádření Adresátu k vypouštění Aktora v mnohem menší míře než u vzorku substantiv výměny. Relativní četnosti kombinace ACT+ADDR u substantiv mluvení v některých případech dokonce převyšují relativní četnosti kombinace PAT+ADDR. Můžeme tedy potvrdit naši hypotézu, že nezanedbatelný výskyt Aktora (při současném vyjádření Adresátu) je charakteristickou vlastností celé skupiny substantiv mluvení. Vedle Příjemce sdělované Informace je při procesu předávání této Informace důležitý i Konatel neboli Mluvčí, který ji předává. Tato vlastnost odlišuje substantiva mluvení od zkoumaného vzorku substantiv výměny, u nichž je Konatel (Posesor 1) při procesu předávání Předmětu Adresátovi (Posesor 2) téměř úplně upozaděn. Z jiného úhlu pohledu lze říci, že Konatel, který předává Informaci, je výrazně častěji při popisu dané situace pojmenován, než Konatel, který předává Předmět. Valenční chování českých substantiv zachycené v českých korpusech může tedy vypovídat i o jevech přesahujících hranice čistě lingvistických studií.

LITERATURA

BEKAERT, E. – ENGHELS, R. (2014): Nominalizations of Spanish perception verbs at the syntax-semantics interface. In: O. Spevak (ed.), *Noun Valency*. Studies in Language Companion Series. Amsterdam: John Benjamins, 61–88.

BAKER, C. (2008): FrameNet, Present and Future. In: J. Webster – N. Ide – A. Chengyu Fang (eds.), *The First International Conference on Global Interoperability for Language Resources*. Hong Kong: City University.

ČERMÁKOVÁ, A. (2009): *Valence českých substantiv*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z [www: <http://www.korpus.cz>](http://www.korpus.cz).

Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z <http://www.korpus.cz>.

Český národní korpus - SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z <http://www.korpus.cz>.

DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. a kol. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.

DVOŘÁK, V. (2014): Case assignment, aspect, and (non-)expression of patients: A study of the internal structure of Czech verbal nouns. In: O. Spevak (ed.), *Noun Valency*. Studies in Language Companion Series. Amsterdam: John Benjamins, 89–112.

JIRSOVÁ, A. (1966): Vazby u dějových podstatných jmen označujících duševní projevy. *Naše řeč*, 49, 73–81.

- KARLÍK, P. (2002): Ještě jednou k českým deverbálním substantivům. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika 4*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 13–23.
- KARLÍK, P. – NÜBLER, N. (1998): Poznámky k nominalizaci v češtině. *Slovo a slovesnost*, 59, 105–112.
- KETTNEROVÁ, V. (2009): Konstrukce s rozpadem tématu a dikta v češtině. *Slovo a slovesnost*, 70, 163–174.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – HRSTKOVÁ, K. (2008): Semantic Classes in Czech Valency Lexicon: Verbs of Communication and Verbs of Exchange. In: *Lecture Notes in Computer Science, Vol. 5246, Proceedings of the 11th International Conference, TSD 2008*. Berlin / Heidelberg: Springer, 109–116.
- KOLÁŘOVÁ, V. (2010): *Valence deverbativních substantiv v češtině (na materiálu substantiv s dativní valencí)*. Praha: Karolinum.
- LOPATKOVÁ, M. a kol. (2012): *VALLEX 2.6 – Valency Lexicon of Czech Verbs*. [online] Cit. 2014-9-13 <<http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/2.6/doc/home.html>>
- MIKULOVÁ, M. (2011): *Významová reprezentace elipsy*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky.
- MEL'ČUK, I. A. – ŽOLKOVSKIJ, A. K. (1984): *Tolkovo-kombinatornyj slovar sovremennogo ruskogo jazyka*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 14, Vídeň.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha: Academia.
- PANEVOVÁ, J. (2002): K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci). *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 61, 29–36.
- PANEVOVÁ, J. a kol. (2014): *Mluvnice současné češtiny 2, Syntax na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- UREŠOVÁ, Z. a kol. (2014): *PDT-Vallex: Czech Valency lexicon linked to treebanks*. [online] Cit. 2014-9-13 <<http://hdl.handle.net/11858/00-097C-0000-0023-4338-F>>

GRANTOVÁ PODPORA

Text této studie vznikl s podporou projektu GAČR P406/12/P190. Tato studie využívá jazykové zdroje a nástroje vyvinuté, uchovávané a distribuované v rámci projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, LINDAT/CLARIN, LM2010013.